

Per Espen Stoknes:

«Penger og sjel. En ny balanse mellom finans og følelser»*

Flux forlag, 2007

ANMELDT AV IULIE ASLAKSEN
STATISTISK SENTRALBYRÅ

I boken «Penger og sjel. En ny balanse mellom finans og følelser» beveger Per Espen Stoknes seg inn i et lite utforsket grenseland mellom økonomi og psykologi. Forfatteren har bakgrunn som psykolog, organisasjonsrådgiver og foreleser ved Handelshøyskolen BI, et godt utgangspunkt for å se økonomi og psykologi med nye øyne. Boken tar opp spørsmålet om hvordan vårt psykologiske forhold til penger påvirker det økonomiske liv og økonomisk tankegang.

Innfallsvinkelen til Stoknes er å bevisstgjøre hvor de økonomiske tankene, idé-

Økonomisk teori fremstår ofte som kulturløs . . .

ene og begrepene kommer fra, historisk, kulturelt og psykologisk. Økonomisk teori fremstår ofte som kulturløs og historieløs, ut fra et ideal om at den skal være generell og uavhengig av historisk og kulturelt særpreg. Dermed går vi glipp av verdifull bakgrunnskunnskap om idéenes opprinnelse. For å synliggjøre og bevisstgjøre den idéhistoriske bakgrunn for vår øko-

nomiske tankegang, tar Stoknes utgangspunkt i fortellinger fra gresk mytologi. Han setter mytenes arketypiske beskrivelser av menneskesinnet inn i en økonomisk sammenheng og forklarer hvordan mytologien representerer en visdom som er like aktuell i dag. Mytologi som psykologisk metafor er et velkjent tema, ikke minst i psykologisk tradisjon inspirert av Carl.G. Jung, og er sett i sammenheng med økonomi i bøker som Tad Crawfords «*The Secret Life of Money*» og Jacob Needleman's «*Money and the Meaning of Life*».

Stoknes presenterer Olympens guder og gudinner som representanter for ulike karaktertrekk – og dermed for ulike sider av det som motiverer mennesker i det økonomiske liv. Hermes var gudenes budbringer, han som formidlet tanker og verdier mellom alle verdenshjørner. Slik ble han handelens gud og markedets arketype. Apollon var en lysende stjerne, kjent for sin klarhet og dristighet. Han lever videre i vitenskapens ideal om rasjonalitet og verdinøytralitet. Langt bak i mytologiens historie levde Kronos. I angst for å bli styrtet fra maktens tinde og miste sine rikdommer, spiste han sine nyfødte barn. Hans kone Rhea, jordgudinnen, klarte til slutt

å stoppe ham. Kronos havnet i underverdenen hvor han våker over tiden. Men det er knapphetens tid som styres av Kronos, tiden som svinner hen, ikke tiden som kommer, mulighetenes tid, for den våker Chairos over.

På reisen gjennom mytologien inviterer Stoknes oss til å reflektere over hvordan et bredt register av verdier og følelser

. . . vitenskapens begreper er ikke verdinøytrale, de er filtre som påvirker hvordan vi ser verden . . .

styrer våre liv og bestemmer hvordan vi ser verden. Det er et viktig budskap både til aktørene i det økonomiske liv og forvalterne av økonomisk kunnskap. For vitenskapens begreper er ikke verdinøytrale, de er filtre som påvirker hvordan vi ser verden, hva som oppfattes som mest viktig, hvilke problemstillinger vi fokuserer på og hvilke vi velger bort. Dette er kjernen i å forstå begrepsmakt og definisjonsmakt.

Begrepet knapphet er sentralt i økonomisk teori. Lionel Robbins utsagn om at

* Takk til Annegrete Bruvoll for nyttige diskusjoner.

økonomi er optimal allokering av knappe ressurser, har fått status som definisjon av faget. Stoknes ser nærmere på dette: «Å tenke økonomisk og bli økonom forutsetter at vi aksepterer premisset om materiell knapphet» (s. 123). Han

Motstykket til knapphets- tankegangen er å fokusere på muligheter . . .

påpeker hvor viktig det er å ha oversikt over ressursene og orden i regnskapene, samtidig som han understreker hvordan begrepene påvirker vår tenkemåte og vårt verdensbilde. Motstykket til knapphetstankegangen er å fokusere på muligheter, menneskets iboende muligheter til ansvarlighet og til å dele med andre, muligheten til å høste lenge og bedre av naturens gaver hvis vi lærer å forvalte naturen på en bedre måte. Jordgudinnens budskap til Hermes og Apollon.

Stoknes drøfter hvordan økonomiske begreper kan kaste lys over viktige sammenhenger. Samtidig påpeker han skyggesiden som kommer fra Apollons klare lys. Han advarer mot elitisme som forleder til troen på å være «sannhetens fremste vokter» (s. 194). «Da har vi gått fra økonomi som opplysende virksomhet til økonomisme som fundamentalistisk overhøyhet» (s. 194). For å utdype sitt syn, sier Stoknes: «La oss foreta noen dykk ned i økonomismens bakgård. Hva er det som blir liggende i skyggen? [...] Jeg vil fremheve fire prinsipper i kjernen av økonomismen som alle kaster lange skygger:

- 1) Pris er alle tings målestokk!
- 2) Individuer er nyttemaksimerende!
- 3) Bedrifter er resultatmaksimerende!
- 4) Økonomisk vekst først!

Merk – jeg ønsker ikke å komme inn i en diskusjon om galt og riktig her. Jeg prøver snarere å beskrive solsiden og samtidig få øye på skyggen» (s. 195).

Når det gjelder spørsmålet om pris er alle tings målestokk, er Stoknes presis i

sin påpekning av at verdier og kvaliteter utenfor markedet ofte taper oppmerksomhet og prioritet. Selv om eksternaliteter er et viktig begrep i økonomisk teori, er det i praksis vanskelig å knytte forbindelsen fra for eksempel miljøeksternaliteter og miljøøkonomi til andre deler av faget. Ensidig vektlegging av økonomisk vekst som et mål i seg selv kan føre til mindre fokus på at økonomisk aktivitet har negative eksternaliteter i form av sosiale og økologiske problemer. Stoknes påpeker helt riktig at: «Markedet vil over lang tid merke dette, men igjen indirekte, og dessverre kommer prissignalene gjerne altfor sent frem» (s. 196).

Til det andre punktet, om nyttemaksimering, påpeker Stoknes at mange i dagens forbrukersamfunn «ender opp med å handle ikke-autentisk; det vi får er ikke i samsvar med våre dypere behov» (s. 198). Stoknes setter ord på viktige aspekter som ikke behandles i økonomiske lærebøker. Økonomisk teori forutsetter at vi som forbrukere ene og alene handler ut fra våre beste interesser, slik at resultatet blir slik vi egentlig ønsker. Å legge den forenklingen til grunn, er å overse våre ubevisste sider, kilden til grådighet, drivkraftene til å selge både fremtid og klode. Her savner jeg en diskusjon av den ubevisste grådigheten som den rasjonelle egeninteressens skyggeside. Stoknes utdyper heller ikke sammenhengen mellom det økonomiske syn på hva som motiverer forbrukeren og hans eget syn på pengens påvirkning, slik det formidles i resten av boken.

Til det tredje punktet, om bedrifters lønnsomhet, reflekterer Stoknes over hvor meningsløst det kan oppleves for et menneske å skulle si «Man er jo leder for å skape verdier for aksjeeierne» (s. 200). Vårt dypere behov for mening i tilværelsen skulle tilsi at vi også er opptatt av hvilke verdier bedriften står for, utover de rent økonomiske. Mange må leve med en splittelse mellom egne idealer og økonomiske realiteter. Hvordan kan vi ha et godt arbeid og

bidra til samfunnet uten å gå på akkord med miljø og sosial rettferdighet? Hvordan kan lønnsomhetsbegrepene i større grad ta innover seg skadevirkninger av økonomisk aktivitet på natur og samfunn?

Til det fjerde punktet, om økonomisk vekst, konstaterer Stoknes at det er to perspektiver: Apollon mot Gaia. Når Stoknes redegjør for solsiden og skyggesiden, savner jeg en større grad av refleksjon over økonomifagets begrepsmakt og definisjonsmakt. Han nevner at Samuelson innførte skillet mellom positiv og normativ økonomi (s. 185), uten å ta opp den manglende problematisering av skillet mellom positivt og normativt som preger økonomifaget. Det ligger normative valg i å anvende fagets begreper, avgjøre hvilke begreper som løftes frem og hvilke som neglisjeres. Naturligvis er det ikke «begrepens skyld» at verden er full av miljøproblemer og sosiale problemer, men det er på sin plass å si at verden preges av et uheldig samspill mellom økonomiske begreper og politisk makt. (Ved en korrekturfeil i innholdsfortegnelsen på s. 7 henger overskriften «Økonomi er en vitenskap!» igjen fra manuskriptversjonen og minner om en mer dristig drøfting i en tidligere versjon.)

Stoknes tar til orde for å utarbeide lykkemål for å supplere BNP som velferdsmål. I denne forbindelse vil jeg minne om hvor viktig det er å utvikle flerdimensjonale mål – indikatorsett – og ikke slå sammen alle verdier til ett felles måltall. Så forlokkende det enn kan være å utvikle ett måltall – for å fange politikernes oppmerksomhet – kan dette virke mot sin hensikt: Hva hvis materiell velstand øker på bekostning av andre viktige velferdskomponenter? Derfor trenger vi mål i flere dimensjoner – samtidig som økonomene må bruke sin innflytelse til å minne politikerne om at ikke alt kan måles i penger og at ikke bare økonomiske verdier har betydning for livskvaliteten.

Jeg har i hovedsak to innvendinger. Jeg savner en problematisering av skillet mellom rikdom i seg selv og de eksessive (overdrevne) utslag av rikdom. Etter mitt syn inneholder mytologi og jungiansk psykologi i stor grad en advarsel mot de eksessive utslag av rikdom, slik de kan ytre seg som grådighet, rovdrift og profittjag utover rimelige grenser (snarere enn mot rikdom i seg selv). Stoknes argumenterer mot psykologen Tad Crawford, som påpeker at stor ytre rikdom kan føre til utarming av indre verdier. Stoknes avviser dette synspunktet som «moralsk dømmende» (s. 117) og påpeker at det ikke er noe moralsk galt i å være rik. Jeg kan vanskelig tro at Stoknes mener det er «moralsk dømmende» å advare mot rikdommens eksessive utslag – og unødvendig å styrke de indre kvaliteter. Han siterer jo fra Jacob Needleman: «grådighet er uunngåelig i fravær av et levende indre formål» (s.245).

Jeg oppfatter at Stoknes ønsker å bringe inn et nytt syn på penger. Han reflekterer over pengenes pris: «Den virkelige prisen vi betaler for penger, er det grepet penger har på vår oppfatning av hva som er mulig» (s. 249). I dag er svært mange mennesker utsatt for forbrukskredittens fristelser, noe som gir næring til grådighetens arketype i vårt indre – og næring til den evige misnøye, mye vil ha mer. Samtidig kan de negative sidene ved globaliseringen føre til at næringslivets bånd til samfunnet blir svekket, med fare for økonomisk grådighet og rovdrift på mennesker og natur. Etter mitt syn understreker disse utviklings-trekkene behovet for å styrke forbin-

delsen mellom indre og ytre verdier, for å motvirke at svak ansvarsfølelse fører

... Stoknes blir noe endimensjonal i sitt ønske om at alle livsområder bør måles i penger for å få oppmerksomhet.

til grådighet i det økonomiske liv. Jeg mener derfor at Stoknes blir noe endimensjonal i sitt ønske om at alle livsområder bør måles i penger for å få oppmerksomhet: «Utvider vi derimot økonomisk praksis til å omfatte sosiale og økologiske verdidimensjoner, blir det mulig å bringe lys også til denne skyggen» (s. 196). Spurver i storbyen og trekkfugler ved sjøen er en del av vår livskvalitet selv om verdien ikke kan måles i penger.

Samtidig er budskapet til Stoknes at mennesket er mye mer sammensatt enn hva økonomenes bilde av «Economic man» innebærer. Ulempen ved den ensidige vektlegging av økonomisk rasjonalitet i bildet av «Economic man» er at det fjerner oppmerksomhet fra de andre egenskapene som gjør oss til hele mennesker med potensial til samarbeid og ansvar for fellesskapet. Gjennom å humanisere «Economic man» kan den økonomiske tenkingen bidra enda mer til å styrke muligheten for en positiv utvikling for miljø og samfunn. Med denne boken gir Stoknes et bidrag til å humanisere «Economic Man». Gjennom sine tanker om betydningen av penger i det moderne forbrukersamfun-

net, gjør han et psykologisk dypdykk i de ubevisste kreftene som virker inn på det økonomiske liv. Dette er en fruktbar innfallsvinkel som harmonerer med andre kritiske og nyutviklende perspektiver i økonomifaget, som økologisk økonomi, feministisk økonomi, institusjonell økonomi og globaliseringskritikk.

Min andre innvending er at Stoknes i liten grad drøfter maktforhold, spesielt når det gjelder multinasjonale selskaper. Han er innom finanssektorens makt og rolle i omfordeling av verdier. Dette er imidlertid lite integrert i resten av boken. Det økonomiske liv foregår i et spenningsfelt mellom individuelle valg og maktforhold – påvirket av økonomisk makt, politisk makt, makt under demokratisk styring, og usynlig makt. Nå som før trenger vi balanse mellom marked og regulering, en fornuftig regulering for å opprettholde markedene og hindre de eksessive utslag av makt og rikdom. Stoknes nevner tiltak som å innføre «nye pengesorter» for å verdinotere sosial kapital og uberørt natur, og utvide rapportering og bokføring på selskapsnivå i tredobbel bunntilrette, men han glemmer å peke på hvordan maktforhold virker inn på muligheten for gjennomføring av slike endringer.

Per Espen Stoknes har gitt oss en interessant bok, et verdifullt bidrag til utvidelse av det økonomiske perspektivet, til ettertanke og refleksjon, om hvordan vi – og naturen – kommer inn i for snevre økonomiske roller og hvordan vi kan finne veien videre mot fremtidsøkonomien.